

ΠΟΛΥΧΡΟΝΗΣ Κ. ΕΝΕΠΕΚΙΑΔΗΣ

ΟΙ ΔΙΩΓΜΟΙ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΤΟΥ ΠΟΝΤΟΥ 1908-1923

*(βάσει τῶν ἀνεκδότων ἐγγράφων τῶν κρατικῶν ἀρχείων
τῆς Αὐστρουγγαρίας καὶ τοῦ Βερολίνου)**

Ἦρθα ἀπὸ τὴν Βιέννη, ἀλλὰ δὲν πρόκειται νὰ σᾶς μιλήσω γιὰ μουσική. Ἦ μάλλον ναί! Γιατί ἡ γιγαντιαία ἱστορική τοιχογραφία πού θέλω νὰ σᾶς δείξω εἶναι καὶ μιὰ ἡρωϊκή συμφωνία ἀφοῦ μᾶς ἀναστατώνει ἀκόμη καὶ τώρα ἐγγίζοντας τὰ πιό γνήσια στρώματα τοῦ ἀνθρώπου. Συχνὰ σταματοῦμε βουβοὶ καὶ μερδεμένοι στὴν σκέψη μπροστά σέ ὅ,τι συνέβη, σέ ὅ,τι μᾶς κόβει ἀκόμη ἀπὸ τὸν φόβο τὴν ἀνάσα. Εἶναι πράγματι μιὰ ἡρωϊκή συμφωνία, γραμμένη μέ αἶμα καὶ δάκρυα, μέ τὸ αἶμα τῶν προγόνων μας πού θυσιάστηκαν καὶ μέ τὰ δάκρυα ἐκείνων πού ἔμειναν πίσω, κάπου στὴν Ἑλλάδα, ἴσως σ' αὐτὴν ἐδῶ τὴν αἶθουσα. Καὶ ὅ,τι περίσσεψε εἶναι ἐγγραφα— τὰ ἐγγραφα ξένων ἀρχείων. Γι' αὐτὰ θέλω νὰ σᾶς μιλήσω. Θὰ ὑποφέρουμε βέβαια ἀπὸ τὴν ἀνάμνηση, ἀλλὰ θὰ ἀποζημιωθοῦμε ἴσως μέ τὴν διαπίστωση ὅτι θὰ μάθουμε νεότερα, κάποιες σημαντικές λεπτομέρειες. Περισσότερο φῶς στὴν ἱστορία μας δὲν μπορεῖ νὰ κάνει κακό, τουλάχιστον σέ ὅσους πιστεύουν στὴν πρόοδο καὶ στὴν ἐλευθερία.

Τὸν τίτλο τῆς διαλέξεώς μου τὸν διαβάσατε στὶς προσκλήσεις. Εἶναι οἱ διωγμοὶ τῶν συμπατριωτῶν μας τῶν Ποντίων στὰ χρόνια τοῦ πρώτου μεγάλου πολέμου. Πολλοὶ τοὺς ἐπέζησαν αὐτῶν καὶ εἶχαν καὶ τὸ κουράγιο μάλιστα νὰ τοὺς περιγράψουν σέ ἀπομνημονεύματα, σέ ἱστορικές συνθέσεις,

σέ συλλογές τῶν λευκῶν βίβλων. Καὶ ἡ τέχνη δὲν ἔμεινε ἀδιάφορη. Ἡ ποίηση καὶ τὸ μυθιστόρημα, τὸ θέατρο καὶ ἡ ζωντανή προφορική παράδοση ἀνάμεσα στοὺς ἐπιζῶντες καλλιέργησαν ὡς ἓνα εἶδος κρυφῆς λατρείας τὸν πόνο γιὰ τὴν πατρίδα πού ἤθελαν νὰ ξεχάσουν καὶ δὲν ξεχνιόταν. Ὁταν σ' ἓναν πληθυσμὸ 700.000 Ποντίων, 350.000 περίπου ἐκτοπίζονται καὶ περίπου 180.000 ἐξοντώνονται, ἐνῶ τὸ ὑπόλοιπο ξεριζώνεται ἀπὸ τὰ χῶματα μέ τὰ ὁποῖα εἶχε ζυμωθεῖ, ὄχι χτές, ὄχι προχτές, ἀλλὰ ἀπὸ πάντοτε, ἔ, τότε τουλάχιστο ἀπὸ καιρὸ σέ καιρὸ νὰ στεκόμαστε σιωπηλοὶ μπροστά στὴν καταστροφή καὶ σάν σέ μνημόσυνο νὰ μελετοῦμε τίς θυσίες καὶ τοὺς νεκροὺς μας. Τίποτε ἄλλο. Γιατί —καὶ πρέπει αὐτὸ νὰ τὸ ποῦμε ἐδῶ— δὲν ξέρομε περίπτωση στὴν ἑλληνική ἱστορία πού νὰ ἀξιοποιήσαμε τὸ μαρτύριο καὶ τὴν θυσία μέ τὴ βοήθεια τῆς ἐπιστήμης, τῆς τέχνης καὶ τῆς πολιτικῆς. Καὶ ὁ τελευταῖος πόλεμος ἀπέδειξε ὅτι ὡς Ἕλληνες δὲν ἔχουμε τὸ μονοπῶλιο τῆς θυσίας, ἀλλὰ καὶ μᾶς θύμισε ὅτι ἔχουμε τὸ προνόμιο μιᾶς ἄλλης μοναδικότητας. Νὰ πολεμοῦμε, νὰ ὑποφέρουμε, καὶ νὰ χαίρομαστε ὅτι συνεχίζουμε αὐτὸ πού εἴμαστε. Ἔχει κάποιον μεγαλεῖο ἡ ἔθνική μας αὐτὴ ἀφέλεια.

Ἐπανερχομα λοιπὸν στὰ ἐγγραφα τῆς

* Ομιλία πού ἐκφωνήθηκε στις 16 Σεπτεμβρίου 1992, στὴν αἶθουσα τοῦ ΔΗ.ΠΕ.ΘΕ. Σερρών, στο πλαίσιο τῆς εβδομάδας μνήμης γιὰ τὰ 70 χρόνια ἀπὸ τὴ Μικρασιατικὴ καταστροφή.

Βιέννης. Ἐν πρώτοις, μερικές λέξεις γιά τίς νέες σπουδαίες αὐτές πηγές τῆς εὐρωπαϊκῆς ἱστορίας, πού ἀπασχόλησαν τελευταῖα καί τόν ἑλληνικό λαό ἐξ ἀφορμῆς ἐνός δημοσιεύματος. Τά ἀρχεῖα αὐτά τῆς παλαιᾶς Αὐστροουγγρικής μοναρχίας δόθηκαν τό 1958 ἐλεύθερα στήν ἱστορική ἐρευνα, ὅσον ἀφορᾷ τήν περίοδο μέχρι τό 1918, ἔπειτα ἀπό σχετική ἀπόφαση τῆς Αὐστριακῆς Κυβερνήσεως. Εἶμαι σέ θέση νά γνωρίζω ὅτι ἡ Αὐστριακή Δημοκρατία δέν θά ἐδέχετο νά παρακρατήσῃ ὀρισμένα ἀποθέματα ἀπό τά ἀποδεσμευμένα ἔγγραφα τῆς, ἀκόμη καί ἂν αὐτά τά ἔγγραφα δέν θά ἦσαν πολύ εὐχάριστα εἰς αὐτήν ἢ ἐκείνην τήν χώραν, εἰς αὐτήν ἢ ἐκείνην τήν ἱστορική προσωπικότητα. Γιά μιᾶ κακῶς ἐννοουμένη ἀβροφροσύνη εἶναι πολύ ὑψηλό ἀντίτιμο ἢ συγκάλυψη τῆς ἱστορικής ἀληθείας.

Καί τώρα τό ἐρώτημα! Σέ ποιά μεγάλα θέματα τοῦ Ποντιακοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς ἐποχῆς τοῦ πρώτου πολέμου μᾶς δίνουν μιᾶ νέα, ἢ συμπληρωματική ἢ καί ἀποκαλυπτική, ἀπάντηση τά ἔγγραφα τῆς Βιέννης;

Ἐν πρώτοις, στό πρόβλημα τῶν σχέσεων Ἑλλήνων καί Τούρκων καί πῶς οἱ σχέσεις αὐτές χάλασαν μέ τόν καιρό γιά νά ὀδηγήσουν στίς γνωστές ὁμότητες. Ἄλλο θέμα: Ποιό ρόλο ἔπαιξε ὁ Διχασμός ὡς πρὸς τήν μοῖρα τοῦ Ποντιακοῦ Ἑλληνισμοῦ καί ποιός ὑπῆρξε ὁ ἐμπνευστής καί ὁ ρυθμιστής τῶν ἐκτοπίσεων καί τοῦ μακελειοῦ. Πῶς δημιουργήθηκαν τά ἀνταρτοσώματα τῶν Ποντίων, τό ἰσοζύγιο τῶν καλῶν καί τῶν δεινῶν πού δημιούργησαν καί τίς σχέσεις τους πρὸς τόν ρωσικό στρατό καί τά ρωσικά ὑποβρύχια. Μᾶς παρέχουν ἀκόμη τά ἔγγραφα αὐθεντικές περιγραφές τῆς ἐξορίας καί τῶν σφαγῶν τῶν Ἑλλήνων καί τῶν Ἀρμενίων τοῦ Πόντου, τίς ἐπίσημες συνομιλίες γύρω ἀπό τά θέματα τῶν ξένων πρεσβευτῶν καί προξένων μέ τήν Τουρκική Κυβέρνηση καί τίς τοπικές ἀρχές ἢ καί τήν ἐπίσημη ἀλληλογραφία μεταξὺ τῶν κυβερνήσεων Βερολίνου-Βιέννης καί Κωνσταντινουπόλεως. Θά ἀνέφερα ὡς

τελευταῖο, ἀλλά δέν εἶναι τελευταῖο σέ σημασία, τό ἄλλο κέρδος πού ἔχουμε ἀπό τά νέα αὐτά ἔγγραφα τῆς Βιέννης. Δηλαδή τόν ρόλο πού ἔπαιξαν κρυφά ἢ φανερά στήν δραματική αὐτή ἐποχή προσωπικότητες τοῦ Πόντου, γνωστές καί τιμημένες οἰκογένειες, νοικοκυραῖοι, ἄνθρωποι τοῦ λαοῦ. Καί μέσα σ' ὅλα τά ἀναρίθμητα ἑλληνικά ὀνόματα τῶν ξένων ἐγγράφων, λάμπουν ἀπό ἐσωτερική μεγαλοπρέπεια δύο μαρτυρικές μορφές τοῦ Πόντου καί τῆς Ἐκκλησίας μας. Ὁ Τραπεζοῦντος Χρῦσανθος καί ὁ Ἀμασειᾶς Γερμανός Καραβαγγέλης. Δύο ἱεράρχες πού ἦσαν ἴσως διαφορετικοί στόν χαρακτήρα καί στήν πολιτική τους. Ἀποδεικνύεται ὅμως ὅτι ἦσαν οἱ δύο ὄψεις τῆς ἴδιας δύναμης, πού λέγεται Μικρασιατικός Ἑλληνισμός. Κι ἂν θά μέ ρωτήσετε ὡς πρὸς τό γενικό συμπέρασμα ἀπό τήν ἐρευνα αὐτή γύρω ἀπό τήν ἱστορία καί τίς θυσίες τοῦ Πόντου, θά σᾶς ἀπαντοῦσα μέ μιᾶ λέξη: Περηφάνεια εἶναι τό ἀποτέλεσμα, περηφάνεια γιά καθετί τό Ποντιακό, γιά κάθε ἄνθρωπο, γιά κάθε πέτρα τῆς χαμένης μας πατρίδας. Ἦταν ἓνας κόσμος καθαρός, ἀγνός στά συναισθήματα καί τίς πράξεις του. Ἦσαν συνειδήσεις χωρίς λεκέδες.

Ἄλλὰ καιρός εἶναι νά σᾶς δώσω καί τό ἀντίκρισμα τῆς ὑπερηφάνειας αὐτῆς πού αἰσθάνθηκα στήν Βιέννη, διαβάζοντας τά ντοκουμέντα μακριά ἀπό τήν Ἑλλάδα καί ἀκόμη πιό μακριά ἀπό τόν Πόντο. Γιά τά θέματα πού ἔθιξα θά σᾶς παρουσιάσω τά χαρακτηριστικά τεκμήρια τῆς ὑψηλῆς πολιτικῆς καί τῶν χαμηλῶν λειτουργῶν τῆς.

Οἱ σχέσεις Ἑλλήνων καί Τούρκων στόν Πόντο, μετά τήν ἰδρυση τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους, βελτιώνονται συνεχῶς καί μετά τόν Ρωσοτουρκικό πόλεμο τοῦ 1876 μπορούν νά χαρακτηρισθοῦν καλές γενικῶς. Κατά βάθος βέβαια διεπίστωναν οἱ ξένοι διπλωμάτες ὅτι ἦταν μιᾶ νόθος κατάσταση. Στούς Τούρκους διέκριναν τήν κρυφή λαχτάρα πότε θά ἔρθει ἡ ἡμέρα Χ γιά νά ἐξοφληθοῦν μέ τούς Ἑλληνας παλιοὶ λογαριασμοί. Μέ τό Κίνημα τῶν Νεοτούρκων τοῦ

1908 καί τήν δημιουργία τοῦ Κρητικοῦ ζητήματος παρουσιάζονται οἱ πρώτες ρωγμές. Ὁ τουρκικός ἐθνικισμός ἀνατινάζει τὰ θεμέλια μιᾶς ἀνεκτῆς συμβιώσεως αἰώνων. Ἡ Αὐστροουγγαρία, πού ἐστήριζε καί αὐτή τήν ὑπαρξή της στήν εἰρηνική συμβίωση διαφόρων ἐθνοτήτων, διαβλέπει τόν κίνδυνον γιά τήν ὀθωμανική αὐτοκρατορία, ἀλλά πρὸς τό παρόν ἐκεῖνο πού τήν ἐνδιαφέρει εἶναι νά συμμετάσχει στό μοίρασμα ὡς μεγάλη δύναμις καί νά πάρει καί μεγάλη μερίδα. Ὅλες οἱ ἐκθέσεις τῶν διπλωματῶν της μέχρι τήν ἔκρηξη τοῦ πολέμου ἀναφέρουν τὰ γεγονότα ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων ὅπως συνέβησαν καί σχεδόν βλέπουμε τοὺς διπλωμάτες νά κινοῦν τό κεφάλι ὡς πρὸς τήν τουρκική νοημοσύνη. Ἀκοῦστε μιά τέτοια ἔκθεση τοῦ αὐστριακοῦ προξένου Μόριτς, γραμμένη στήν Τραπεζοῦντα στίς 17 Ἰουνίου 1910. Γράφει πρὸς τόν ὑπουργόν τῶν Ἐξωτερικῶν Ἄλοϊς Ἐρενταλ.

Χθές ἔλαβε χώραν ἐδῶ μία διαδήλωσις Τούρκων διά τό Κρητικόν Ζήτημα. Εἰς ἓνα δημόσιον κῆπον ἐγένοντο δεκτοί ἐθελονταί. Ἐδηλώθησαν περίπου 500, ἡλικίας 14 ἕως 70 ἐτῶν. Ἡ ὄλη ὑπόθεσις εἶχε τήν σφραγίδα τῆς σκηνοθεσίας, μολοντί δέν ἀμφισβητεῖται ὅτι οἱ Τούρκοι λαμβάνουν σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν τὰς διαμαρτυρίας των καί τὰς ἀξιώσεις ὡς πρὸς τό Ζήτημα τῆς Κρήτης. Εἰς αὐτήν τήν διάθεσιν ὀφείλεται καί τό γεγονός ὅτι ἡ συγκέντρωσις ἔγινε μέ μεγάλην συμμετοχήν τοῦ πληθυσμοῦ ἄν καί ἡ πλειονότης ἀπετελεῖτο ἀπό περιέργους. Εἰς μίαν λευκήν σημαίαν ἀνεγράφετο μέ κόκκινον χρῶμα ἡ τουρκική φράσις: «Κρήτη ἢ θάνατος». Ὁ πρῶτος ὁμιλητής ἦτο ἓνας μολλᾶς, ὁ ὁποῖος ἔπειτα ἀπό εἰκοσάλεπτον προσευχήν ἔκλεισε τόν λόγον του μέ τό ἐξῆς ἐρώτημα: «Ὁ Ἄλλάχ καί ὁ προφήτης νά εἶναι μάρτυρες ὅτι θά χύσωμεν τό αἷμα μας ὑπέρ τῆς πατρίδος μέχρι ρανίδος;» Ἡ ἀπάντησις ἦτο ἓνα μυριάστιον: «Ναί εἴμεθα ἔτοιμοι».

Καί ἦσαν ἔτοιμοι γιά ὅλα. Ἡ περίοδος τοῦ μοῦκοτάζ καθετί ἑλληνικοῦ ἔχει ἀρ-

χίσει. Τά ἑλληνικά πλοῖα περνοῦν σχεδόν ἄδεια ἀπό τά ποντιακά λιμάνια. Ἀκόμη καί οἱ περιβόητοι τοῦρκοι καϊκτσηδες συμμετέχουν καθ' ὑψηλὴν ἐντολήν στήν ἔξαψη τοῦ τουρκικοῦ αὐτοῦ ἐθνικισμοῦ. Ὁ φόβος ἀρχίζει νά τυλίγει τόν Ἑλληνισμό τοῦ Πόντου. Οἱ διορατικότεροι βλέπουν τήν μελλοντική καταστροφή καί ζοῦν ἤδη τώρα στήν σκιά της.

Οἱ βαλκανικοὶ πόλεμοι καί ἡ ἑλληνική ἐπέκτασις ἀνησχοῦν αὐτήν τήν φορά τοὺς Τούρκους. Ὁ φόβος πηγαίνει πρὸς τό μέρος τους. Οἱ ἀπειλές εἶναι πλέον ἀνοικτές. Τά ἔγγραφα τῆς Βιέννης μεταβιβάζουν τοὺς πύρινους λόγους τῶν ἡγετῶν τοῦ νεοτουρκικοῦ κομιτάτου «Ἐνωσις καί Πρόοδος». Νά τί εἶπε ὁ ὁμιλητής Ὁμέρ Νατζή μπέης σέ μιά συγκέντρωσις τῆς Τραπεζοῦντος, σύμφωνα μέ μιά ἔκθεση τοῦ προξένου Μόριτς τῆς 29ης Νοεμβρίου 1913:

Πρὶν ἀναχωρήσω αὔριο γιά τήν Κωνσταντινούπολη, εἶπε ὁ Νατζή μπέης, θεωρῶ πατριωτικό μου καθήκον νά σᾶς πῶ ὅτι κάθε Ὀθωμανός πρέπει νά σκέπτεται πάντοτε τήν ἐκδίκηση πού πρέπει νά ἐτοιμάσωμε κατά τῶν ἐχθρῶν μας. Μάλιστα, ἡ ἐκδίκηση πρέπει νά εἶναι τό ἐμβλημα μας ἐναντίον τοῦ βασιλιᾶ Κωνσταντίνου, τοῦ θερμόαιμου αὐτοῦ Ἑλληνοσ (Bou Tsharkin Yonan Constantin), πού πιστεῦει ὅτι εἶναι ὁ κληρονόμος τῶν θυζαντινῶν αὐτοκρατόρων καί γι' αὐτό τόν λόγο θέλει νά λέγεται Κωνσταντίνος ὁ Δωδέκατος. Πρέπει νά δεῖξωμε μεγαλύτερο πατριωτισμό. Βρίσκομε ἀκόμη στήν αὐτοκρατορία μας πόλεις μέ τά ἀρχαῖα τους ἑλληνικά ὀνόματα: Τραπεζοῦς, Ἀμισός, Ἀγιά Σοφιά καί ἄλλα. Γιατί δέν τ' ἀλλάξαμε καί γιατί δέν τ' ἀλλάζουμε τώρα;

Οἱ σφαῖρες τοῦ Σεραγιέβου καί τὰ γεγονότα τῶν πρώτων μηνῶν τοῦ πολέμου ἀπλοποίησαν τίς σχέσεις Ἑλλήνων καί Τούρκων. Τώρα ἔλειπαν πλέον καί τὰ προσχήματα. Γράφει ὁ αὐστριακός πρόξενος τῆς Τραπεζοῦντος Κβιατκόβσκι τόν Ἰούνιο τοῦ 1914: *Οἱ κυβερνῶντες Νεό-*

τουρκοί βασίζονται επί ενός μέρους του υπαλληλικού κόσμου, κατόπιν στους χαμάληδες, τους άραπατζήδες και διά την προπαγανδιστικήν των δραστηριότητα στηρίζονται εις τους καϊκτσηδες των οποίων τάς καταχρήσεις εύνουον διά μιάς σιωπηράς άνοχής. Κατ' αυτόν τόν τρόπον όδήγησαν αι τελευταίαι βουλευτικαί έκλογαί, παρά την έντυπωσιακήν άποχήν των έκλογέων, εις πλήρη νίκην των νεοτούρκων ύποψηφίων, οί όποιοί αντιπροσωπεύουν άπλώς την μειονότητα του πληθυσμού.

Αυτά γράφει ό αυστριακός διπλωμάτης από την Τραπεζούντα, ένώ έπειτα από ένα χρόνο, τόν Σεπτέμβριο του 1915, διαβάζουμε σε μία αυστριακή έκθεση από την Άμισό, τά εξής χαρακτηριστικά:

Οί έδω Τούρκοι είναι ώς επί τό πλείστον μέ τό μέρος των Κεντρικών Δυνάμεων. Μόνον μία μικρά μερίς έχθρική προς τό Κομιτάτον «Ένωσις και Πρόοδος» είναι εναντίον μας. Οί Έλληνες εύρίσκονται άνευ εξαιρέσεων μέ τό μέρος των έχθρών μας διά τόν λόγον ότι έχομεν συμμαχήσει μέ τους Τούρκους. Η υπό της Ελλάδος άκολουθουμένη προς ήμäs φιλική πολιτική δέν εύρίσκει μεταξύ των ουδεμίαν άπήχησιν. Ο διακαής των πόθος είναι νά εισέλθουν συντόμως εις την Κωνσταντινούπολιν οί Άγγλοι και οί Γάλλοι διά νά τους έλευθερώσουν από τόν τουρκικόν ζυγόν. Ο ίδιος αυστριακός διπλωμάτης της Άμισού γράφει άκόμη: Όλοι οί Έλληνες της Τουρκίας θεωρούν ώς πραγματικήν των πατριδα την Ελλάδα ένώ οί έθνικοί των στοχασμοί κατευθύνονται άποκλειστικά προς τάς Άθήνας.

Άλλά στην Άθήνα μαίνεται ό Διχασμός. Είναι Σεπτέμβριος του 1915. Ο Βενιζέλος αναγκάζεται νά παραιτηθεί για δεύτερη φορά. Αιτία τό τηλεγράφημα του Πασσάρωφ. Η Βουλγαρία παροτρύνεται νά χτυπήσει την Σερβία. Η Ελλάς μένει ουδέτερη παρά τίς συμμαχικές της υποχρεώσεις. Οί Κεντρικές Δυνάμεις και μαζί

τους ή Τουρκία είχαν κερδίσει τόν πρώτο γύρο. Οί Νεότουρκοι πιστεύουν ότι έφτασε ή μεγάλη τους ήμερα. Τό στρατιωτικό πνεύμα της Γερμανίας που δέν άγαπά κανενός είδους δισταγμό βρίσκει στό πρόσωπο των Νεοτούρκων τόν άδίστακτο έκτελεστή των πιο θάρβαρων μέτρων. Στρατολόγηση του χριστιανικού πληθυσμού, ένταξη στα περιθώρια τάγματα εργασίας και έκτόπιση των παραλιακών προς την ένδοχώρα είναι τά πρώτα μέτρα του στρατάρχου Liman von Sanders. Αυτός έδωσε τίς θεωρητικές αυτές ντιρεκτίβες, οί Τούρκοι τίς εξέτέλεσαν και ώς άμοιβή του έδωσαν τόν τίτλο του πασά. Πριν όμως άκούσουμε τόν ίδιο αυτόν Γερμανό φεσοφόρο στρατάρχη, άς δούμε πώς έσκέπτοντο οί ίδιοι οί Τούρκοι ώς προς τά μέτρα κατά των Έλλήνων. Από τά μέτρα αυτά υπέφερε έως θανάτου ή πόλις της Άμισού και ή περιοχή της. Τρομαγμένος και αυτός ό αυστριακός πρόξενος της Άμισού Κιβατκόβσκι ενημερώνει τόν Νοέμβριο του 1916 την κυβέρνησή του μέ τά εξής:

Η διάθεση των Τούρκων άπέναντι των Έλλήνων εκφράζεται μέ τάς δύο κάτωθι γνώμας του έδω μουτσαρίφη Ραφέτ μπέη, ό όποιος είναι κατά τά άλλα ένας ήσυχος άνθρωπος. Εις τάς 26 Νοεμβρίου τρέχοντος έτους (1916) μου είπε ό Ραφέτ μπέης: «Τελικά μέ τους Έλληνας πρέπει νά ξεκαθαρίσωμε όπως και μέ τους Άρμενίους. Η Ελλάς θά εισέλθη εις τόν πόλεμον τό άργότερον κατά τάς διαπραγματεύσεις της ειρήνης, όποτε θά είμεθα έλεύθεροι για δράσι».

Μετά δύο ήμέρας μου είπεν ό Ραφέτ μπέης: «Πρέπει τώρα νά τελειώνουμε μέ τους Έλληνας. Έστειλα σήμερα εις τά περιχώρα τάγματα διά νά σκοτώσουν επάνω στο δρόμο κάθε Έλληνα».

Και τό μακελειό άρχισε. Ο θάνατος περιοδεύει σε πανάρχαιες πολιτείες του Πόντου. Οί Έλληνες έξοντώνονται κατά χωριά. Οί γυναίκες θιάζονται, οί πρόκριτοι όδηγούνται στην κρεμάλα, άν γλυτώσουν από τά δεινά της έξορίας, οί περιουσίες

ληηλατοῦνται. Εἶναι ἀδύνατο νά ἀναφέρουμε ἐδῶ τὸ πλήρες χρονικὸ τοῦ ἐγκλήματος. Οἱ ἐκθέσεις τῶν πρεσβευτῶν καὶ τῶν προξένων φαίνονται σάν νά ἔχουν ἀποσπασθεῖ ἀπὸ φανταστικά μυθιστορήματα συγγραφέων πού τοὺς χτύπησε ἡ τρέλα. Ἰδοὺ μερικά ἀποσπάσματα ἀπὸ τὶς ἐκθέσεις τοῦ μαρκησίου Παλλαβιτινί, πρεσβευτοῦ τῆς Αὐστροουγγαρίας στὴν Κωνσταντινούπολη. Ἀφοροῦν τὴν πόλη ἐκεῖνη πού ὑπέφερε ἴσως περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλη. Ἀφοροῦν τὴν Σαμψούντα! Νά τί συνέβαινε, σέ σὺλ τηλεγραφήματος: 11 Δεκεμβρίου 1916. *Ληηλατήθηκαν 5 ἑλληνικά χωριά, κατόπιν ἐκάησαν. Οἱ κάτοικοι ἐξετοπίστησαν.*

12 Δεκεμβρίου 1916: *Εἰς τὰ περίχωρα τῆς πόλεως καίονται χωριά.*

14 Δεκεμβρίου: *Ὁλόκληρα χωριά καίονται μαζί μέ τὰ σχολεῖα καὶ τὶς ἐκκλησίες. Ὁ πληθυσμὸς ἔχει παραδοθεῖ εἰς τὴν μεγαλύτερη ἀθλιότητα.*

16 Δεκεμβρίου: *Χθὲς ἔκασαν τὸ μεγαλύτερο καπνοχώρι.*

17 Δεκεμβρίου 1916: *Εἰς τὴν περιφέρειαν τῆς Σαμψούντος ἔκασαν 11 χωριά. Μαίνε-ται ἡ λεηλασία. Κακοποιοῦνται οἱ χωρικοί.*

31 Δεκεμβρίου 1916: *18 ἑλληνικά χωριά κάηκαν ἐξ ολοκλήρου, 15 ἐν μέρει. Περίπου 60 γυναῖκες ἐβιάσθησαν. Ἐλεηλάτησαν ἀκόμη καὶ ἐκκλησίας.*

Στίς 20 Ἰανουαρίου 1917 γράφει ὁ πρέσβης Παλλαβιτινί πρὸς τὸν ὑπουργό του στὴν Βιέννη: *Ἐκ Σαμψούντος ἀγγέλλονται νέοι ἐκτοπισμοὶ καὶ φυλακίσεις Ἑλλήνων. Ἡ κατάστασις τῶν ἐξορισθέντων προκαλεῖ τὴν ἀπόγνωσιν. Ὅλους τοὺς ἀναμένει ὁ θάνατος. Προσπάθησα νά ἐπιστήσω τὴν προσοχὴν τοῦ Μεγάλου Βεζύρη ἐπὶ τῶν γεγονότων καὶ νά τονίσω πόσον λυπηρὸν θά ἦτο ἂν οἱ διωγμοὶ τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου θά ἐλάμβανον τὴν μορφήν καὶ τὰς διαστάσεις τῶν ἀρμενικῶν διωγμῶν. Ὁ Μέγας Βεζύρης μοὶ ὑπεσχέθη ὅτι θά προσπαθήσῃ νά ἀσκήσῃ τὴν ἐπιρροήν του ἐπὶ τοῦ Τα-*

λαάτ μπέη καὶ τοῦ Ἐμβέρ πασᾶ.

Τὴν ἴδια ὑπόσχεση ἔδωσε ὁ διαβόητος αὐτὸς Ταλαάτ μπέης καὶ στὸν Ἀμερικανὸ πρέσβη. Εἶπε ὅτι θά ἐξαιρέσει ἀπὸ τοὺς ἐκτοπισμοὺς τουλάχιστο τὶς γυναῖκες καὶ τὰ παιδιά. Ἀλλὰ τὴν ἐπόμενη ἡμέρα κιόλας, 31 Ἰανουαρίου 1917, ἐκμυστηρεῦεται ὁ αἰμοσταγὴς αὐτὸς πασᾶς καὶ Μέγας Βεζύρης Ταλαάτ μπέης τὰ ἐξῆς σ' ἓναν αὐστριακὸ πράκτορα:

Βλέπω γιὰ τὴν Τουρκία νά πλησιάζει ἡ ὥρα νά ξεκαθαρίσουμε τώρα μέ τοὺς Ἑλληνας ὅπως τὸ 1915 μέ τοὺς Ἀρμενίους.

Τὶς ἐπίσημες αὐτές εἰδήσεις μεταβιβάζει ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Αὐστρίας πρὸς τὸ Βερολίνο μέ τὸ ἐρώτημα τί δέον γενέσθαι. Ὁ ὑπουργὸς συνοδεύει τὶς ἐκθέσεις τῶν πρεσβευτῶν του μέ τὸ ἐξῆς ἐρώτημα:

Αἱ ἐκ τῆς Τουρκίας καταφθάνουσαι εἰδήσεις καθιστοῦν ὀλοέν καὶ πιθανωτέραν τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι αἱ συνέπειαι αἱ προκληθεῖσαι ἐκ τῆς ἀγκιστρώσεως τῶν Ρώσων εἰς τὰς τουρκικὰς ἀκτὰς τῆς Μαύρης Θαλάσσης μεταξύ τῶν ἐκεῖ χριστιανικῶν (ἑλληνικῶν) πληθυσμῶν, δηλαδή οἱ σχηματισμοὶ ἀνταρτικῶν σωμάτων, χρησιμεύουν ὡς προσχήματα διὰ τοὺς Τούρκους διὰ μίαν ἐκτεταμένην γενικὴν καταδίωξιν τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου μέ τὴν ἐκδηλον τάσιν νά ἐξοντώσουν ὀλοσχερῶς τοὺς Ἑλληνας ὡς ἐχθροὺς τοῦ κράτους ὅπως προγενεστέρως καὶ τοὺς Ἀρμενίους. Τὴν τακτικὴν αὐτὴν ἐφαρμόζουν οἱ Τούρκοι καταπολεμοῦντες ὄχι μόνον τοὺς ἀντάρτας ἀλλὰ καὶ ἐκτοπίζοντες τοὺς πληθυσμοὺς ἄνευ διακρίσεως τῆς δυνατότητος ἂν θά ἐπιζήσουν ἀπὸ τὰς ἀκτὰς εἰς τὸ ἐσωτερικόν τῆς χώρας, χωρὶς τὴν λῆψιν καταλλήλων μέτρων ἐκ μέρους τῆς τουρκικῆς διοικήσεως, ὥστε οἱ ἐκτοπιζόμενοι νά εἶναι ἐκτεθειμένοι εἰς τὴν ἀθλιότητα καὶ τὸν ἐκ πείνης θάνατον. Τὰ ἐγκαταλειπόμενα σπίτια τῶν ἐξοριζομένων λεηλατοῦνται εἰς τὸ πλεῖστον ὑπὸ τῶν τουρκικῶν ταγμάτων τιμωρίας, ἢ καίονται καὶ καταστρέφονται. Καὶ ὅλα τὰ ἄλλα μέτρα, τὰ ὁποῖα εἰς τοὺς διωγμοὺς τῶν Ἀρμε-

νίων εύρίσκοντο εἰς τὴν ἡμερησίαν διάταξιν ἐπαναλαμβάνονται τώρα ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων. Τὰ γεγονότα αὐτὰ ἐνδείκνυνται φυσικά νά προκαλέσουν εἰς ὀλόκληρον τόν πολιτισμένον κόσμον κύμα ἀγανακτισσεως ἐναντίον τοῦ τουρκικοῦ καθεστώτος. Ἐκτός αὐτοῦ ὑφίσταται καί ὁ κίνδυνος, ἡ Ἑλληνική Κυβέρνησις τῆς ὁποίας ἡ στάσις ἀπέναντι τῆς Τουρκίας οὐδαμῶς ἐμπνέεται ὑπό τῆς φροντίδος διὰ τὸ ἑλληνικόν στοιχεῖον τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας θά ἦτο δυνατόν νά ἐγκαταλείψῃ τὴν ἐν λόγῳ στάσιν τῆς ἐάν καταλήξῃ εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι δέν εἶναι εἰς θέσιν νά ἀποτρέψῃ τὴν μοῖραν τῶν συμπατριωτῶν τῆς εἰς τὴν Τουρκίαν.

Καί τώρα τὸ ἐρώτημα: Πῶς ἐχειρίσθη πράγματι ἡ ἑλληνική κυβέρνησις τῆς ἐποχῆς τοῦ Γούναρη καί τῶν ἄλλων ἀντιβενιζελικῶν πρωθυπουργῶν τὸ ἔθνικόν αὐτὸ ζήτημα;

Τὰ σχετικὰ ἔγγραφα, ἰδίως τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν τοῦ Βερολίνου, μᾶς ὁμιλοῦν γιὰ ἑλληνικά διαβήματα στήν Κωνσταντινούπολη μέ ἀσήμαντα ἀποτελέσματα διότι τὰ διαβήματα ἦσαν χλιαρά. Ὁ ἴδιος ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος καλεῖ συχνά τόν ἐν Ἀθήναις Γερμανὸν πρεσβευτὴ Μίρμπαχ κοντά του καί τόν κεραυνοβολεῖ γιὰ τίς τουρκικὲς βαρβαρότητες τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Καμιά φορά βλέπουμε στά ἔγγραφα ὅτι οἱ Ἕλληνες βασιλεῖς στέλλουν προσωπικὲς ἐπιστολὲς πρὸς τόν ἰσχυρὸ συγγενὴ τους, τόν Κάιζερ, μέ ἀποτελεσμα μάλιστα νά σώσουν κάποτε ἀπὸ τὴν κρεμάλα κανένα Ἕλληνα κληρικό. Ἀλλὰ οἱ διωγμοὶ συνεχίζονται διότι εἶναι ζήτημα ὑψηλῆς πολιτικῆς ὅπως θά δοῦμε ἀμέσως. Ἐδῶ θά χρειαστεῖ νά κάνουμε μιὰ παρένθεση: Τὸν Μάρτιο τοῦ 1915 ὁ Κάιζερ ἀνταποκρίνεται στίς ἑλληνικὲς βασιλικὲς ἐπιθυμίας καί δίδει στόν βασιλέα Κωνσταντῖνο τίς περιθώφτες γερμανικὲς ἐγγυήσεις οἱ ὁποῖες, ἐφόσον εἶχαν χαθεῖ τὰ σχετικὰ μυστικὰ ἔγγραφα στό ἑλληνικὸ ὑπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν, εἶχαν κατὰ τόν Ἰωάννη Μεταξά μεγίστη σημασία, γιὰ νά ἀποκαλυ-

φθεῖ ὅτι δέν εἶχαν σχεδόν καμιά σημασία ὅταν τὰ πρωτότυπα τῶν ἐγγράφων αὐτῶν βρέθηκαν στήν Βιέννη καί δημοσιεύθηκαν στό Βῆμα πρό ὀλίγου καιροῦ. Σ' ἓνα ἄρθρο τῶν γερμανικῶν αὐτῶν ἐγγυήσεων ἐναντι τῆς ἑλληνικῆς οὐδετερότητος ἀναφέρεται ὅτι ἡ γερμανική κυβέρνησις θά προσπαθῆσει νά ἀσκήσῃ τὴν ἐπιρροή της στήν Κωνσταντινούπολη διὰ νά βελτιωθεῖ ἡ μοῖρα τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου τῆς τουρκικῆς ἐπικρατείας. Ἡ ἐπιρροή ὁμως αὐτὴ ἀσκεῖται κατὰ τέτοιο τρόπο ὥστε ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος νά τὴν αἰσθάνεται ὡς ἐμπαιγμό καί τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1915, ὅταν ἀναγκάζεται νά παραιτηθεῖ γιὰ δευτέρη φορά ὁ Βενιζέλος, νά λείει θυμωμένος ὁ Ἕλληνας βασιλεὺς στόν Γερμανὸν πρεσβευτὴ Μίρμπαχ ὅτι οἱ ἐν Τουρκίᾳ Γερμανοὶ διπλωμάται δέν κάνουν τίποτε γιὰ τόν ὑπὸ διωγμὸν Ἕλληνισμό.

Ὅτι πράγματι δέν ἔκαναν σχεδόν τίποτε, διότι εἶχαν τὴν ἐντολή νά μὴν κάνουν περισσότερο ἀπὸ τίποτε, ἀποδεικνύει τὸ ἐξῆς ἔγγραφο τοῦ αὐστριακοῦ πρέσβους στήν Κωνσταντινούπολη μαρκησίου Pallavicini, μέ ἡμερομηνία 17 Φεβρουαρίου 1917, ὅταν δηλαδὴ τὸ μακελειὸ εἶχε φθάσει σ' ἓνα ἀπὸ τὰ πολλὰ τοῦ ἀπόγεια. Γράφει ὁ Pallavicini:

Αἱ πληροφορίες εἰς τὸ μνημόνιον τοῦ μητροπολίτου Ἀμασειᾶς Γερμανοῦ περὶ τῶν διωγμῶν τῆς περιοχῆς του ταυτίζονται ἀπολύτως μέ τὰς εἰδήσεις τῶν ἰδικῶν μας προξένων οἱ ὁποῖοι ἐπανειλημμένως ὁμιλοῦν εἰς τὰς ἐκθέσεις των περὶ ἀγριότητων, ἐκτοπισμῶν τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου καί τῆς δι' ἐμπρησμοῦ ἐξαφανίσεως τῶν ἑλληνικῶν χωρίων (...). Ὁ ἐδῶ Γερμανὸς πρέσβυς δέν ἔθιξε τὸ θέμα εἰς τὰς τουρκικὰς ἀρχὰς κατὰ τρόπον ἔντονον, περιορισθεὶς ἀπλῶς νά ὁμιλήσῃ μέ τόν Τοῦρκον ὑπουργόν τῶν Ἐξωτερικῶν κατὰ πολὺ φιλικόν τρόπον διὰ τὰς λυπηρὰς καί ἐντελῶς περιττὰς σκληρὰς συνεπειὰς τῶν μέτρων τιμωρίας καθὼς καί διὰ τὴν πολὺ κακὴν ἐντύπωσιν πού πρέπει νά προκαλέσουν τὰ μέ-

τρα αυτά εις δλόκληρον τόν κόσμον (....). Ὁ κύριος φόν Kühlmann, ὁ Γερμανός πρέσβυς, εἶναι τῆς γνώμης ὅτι δέν εἶναι δυνατόν νά ἐπιτύχωμεν τίποτε περισσότερον διότι δικαίως δύνανται νά εἶπουν αἱ τουρκικαί ἀρμόδιαι ὑπηρεσίαι ὅτι λόγοι στρατιωτικῆς ἀσφαλείας καί ἐκτεταμένης ἀντικατασκοπείας τάς ἀναγκάζουν νά προσφύγουν εἰς τά ἐν λόγῳ μέτρα. Ἐπί τοῦ προκειμένου συμφωνῶ δυστυχῶς μέ τόν Γερμανόν συνάδελφόν μου. Παρ' ὅλα αυτά θά συνεχίσω, διδομένης εὐκαιρίας, τουλάχιστον νά προκαλῶ τήν ἐντύπωσιν πλησίον τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν, ὅτι ὄχι μόνον ἡμεῖς ἀλλ' ὁ κόσμος δλόκληρος γνωρίζει πράγματι τί συμβαίνει εἰς τάς ἐν λόγῳ περιοχάς, καί ὅτι θά ἔλθῃ ἡ στιγμή καθ' ἣν θά γίνῃ μομφή κατά τῆς Τουρκίας διὰ τάς ἀσιατικάς αὐτάς μεθόδους κυβερνήσεως.

Ὅτι ὅμως οἱ μέθοδοι αὐτές δέν ἦσαν καθαρῶς ἀσιατικά ἀλλά γνήσιο εὐρωπαϊκό πνεῦμα made in Germany, ἀποδεικνύει νομίζω τό ἐξῆς ἔγγραφο τῆς αὐστριακῆς πρεσβείας στήν Πόλη μέ ἡμερομηνία 3 Ἀπριλίου 1917: Γράφει ὁ ἐπιτετραμμένος κόμης Trauttmansdorff.

Ὁ μέγας βεζύρης καί ὁ ὑπουργός τῶν Ἐξωτερικῶν παρεκάλεσαν ἐμέ καί τόν Γερμανόν πρέσβυν νά φέρωμεν εἰς γνώσιν τῶν κυβερνήσεών μας ὅτι στρατιωτικοί λόγοι μεγίστης σημασίας ἀναγκάζουν τήν τουρκικήν κυβέρνησιν νά ἐκτοπίσει ἀπό τό Αἶβαλί καί τά περίχωρα τόν πληθυσμόν ἀποτελούμενον ἐκ 10 ἕως 15.000 κατοίκων ἑλληνικῆς ἐθνικότητος. Ἡ τουρκική κυβέρνησις ἐδήλωσεν ὅτι διὰ τήν ἐκτέλεσιν τοῦ ἐν λόγῳ μέτρου ἐπιμένει ὁ στρατάρχης Liman von Sanders. Οἱ κάτοικοι θά πρέπη νά ἐγκαταλείψουν τά σπίτια των ἐντός ὀρισμένης προθεσμίας, εἶναι ὅμως ἐλεύθεροι νά ἐκλέξουν εἰς τήν ἐνδοχώραν τόν τόπον τῆς νέας των κατοικίας. Ὁ Ταλαάτ πασᾶς καί ὁ Ἀχμέτ Μεσσίμι μπέης τονίζουν ὅτι μέ πολλήν δυσπιστίαν ἔλαβον τήν ἐν λόγῳ ἀπόφασιν καί δῆ εἰς μίαν ἐποχὴν καθ' ἣν ἡ νέα κυβέρνησις ἔχει ἀναγράψει ἐπί τῆς σημαίας της τάς λέξεις «Κατευνασμός καί ἀ-

νοχή». Τόσον ὁ Μέγας Βεζύρης ὅσον καί ὁ ὑπουργός τῶν Ἐξωτερικῶν του γνωρίζουν ἐκ τῶν προτέρων ὅτι ἡ Ἀντάντ καί οἱ Ἕλληνες θά ἐκμεταλλευθοῦν πολύ τήν ἀπήχησιν πού θά προκαλέσουν τά νέα μέτρα.

Ἡ συνέχεια τοῦ ἐγγράφου εἶναι πολύ ἐνδιαφέρουσα, θά ἔλεγα ἀποκαλυπτική. Γράφει ὁ αὐστριακός διπλωμάτης πρὸς τόν ὑπουργόν του:

Χθές τό βράδυ ὠμίλησαμεν, ἐγώ καί ὁ Γερμανός συνάδελφός μου, μέ τόν στρατάρχην Liman von Sanders ἐπί τῶν ἀναγγελθέντων μέτρων. Ἀφοῦ μᾶς ἐβεβαίωσε τήν ἀκρίβειαν τῶν σχετικῶν εἰδήσεων προσέθεσεν ὁ στρατάρχης: «Ἐπί μακρόν χρόνον προσεπάθησα νά ἀναχαιτίσω τήν ἀσκουμένην ζωηράν κατασκοπείαν τῆ ἐπιτροπῆ τοῦ κλήρου κτλ. τιμωρῶν τοὺς ἐνόχους ὡς ἄτομα. Ἡ μέθοδος αὐτῆ ὑπῆρξε καθ' ὀλοκληρίαν ἀνεπιτυχής. Ἐπιστολαί παρακρατηθεῖσαι ἐσχάτως ἀποδεικνύουν μέγας προπαρασκευάς τῶν Ἀγγλων διὰ μίαν σχεδιαζομένην προσεχῆ ἀπόφασιν παρά τό Αἶβαλί. Ὑπό τάς συνθήκας αὐτάς δέν θά ἠδυνάμην νά ἐπιφορτισθῶ καί περαιτέρω τήν εὐθύνην ἀναγκασθεῖς νά ἐπιβάλω εἰς τό τουρκικόν ὑπουργεῖον Πολέμου, ὅπου ἀνθίστατο εἰς τάς προτάσεις μου ὁ Ἐμβέρ πασᾶς, καθὼς καί εἰς τήν κυβέρνησιν τήν ἐκτέλεσιν τῶν ἐν λόγῳ μέτρων. Πάντως κατέβαλα πᾶσαν δυνατήν προσπάθειαν ὥστε διὰ τῆς διαθέσεως συγκοινωνιακῶν μέσων, τῆς ἐπιβλέψεως τῶν ἐκτοπιζομένων καί τῆς λειτουργίας ἐπιτροπῶν νά ἀποφευχθοῦν ἡ ὑπερβολικὴ σκληρότης καί παρεκτροπαί.

Σᾶς ὁμίλησεν προσωπικῶς ὁ στρατάρχης Liman von Sanders, ὁ ἐμπνευστής, ὅπως ἀκούσατε, τῶν ἐκτοπισμῶν, ἀλλά καί ὁ φιλόανθρωπος διαθέτης τῶν συγκοινωνιακῶν μέσων διὰ τόν ἄλλον κόσμον.

Ὅτι οἱ ἐκτοπισμοὶ αὐτοὶ προεκλήθησαν γιά λόγους στρατιωτικούς καί γιά τήν κατάνηξιν τῆς ἀνταντικῆς κατασκοπείας, εἶναι ἓνα ἐπιχείρημα τοῦ Liman von Sanders πού θά τό μεταβάλει σ' ἓνα ἄθλιο πρόσχημα ἡ γνώμη τοῦ αὐστριακοῦ πρέσβευς στήν Κωνσταντινούπολη. Γράφει ὁ μαρ-

κήσιος Pallavicini τόν Ἰανουάριο τοῦ 1918. Εἶναι σαφές ὅτι οἱ ἐκτοπισμοί τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου δέν ὑπαγορεύονται οὐδαμῶς ἀπό στρατιωτικούς λόγους καί ἐπιδιώκουν ἀπλῶς κακῶς ἐννοουμένους πολιτικούς σκοπούς.

Σχεδόν συγχρόνως ἀναφέρει ὁ ἀυστριακός πρόξενος τῆς Ἀμισοῦ Κβιατκόβσκι:

Ὅπως ἐπανειλημμένως ἐτόνισα, θεωρῶ τόν ἐκτοπισμόν τῶν Ἑλλήνων τῆς ποντικῆς παραλίας ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ προγράμματος τῶν Νεοτούρκων, τό ὁποῖον ἐπιδιώκει τήν ἐξασθένησιν τοῦ Χριστιανικοῦ στοιχείου, ὡς μίαν καταστροφὴν μεγίστης ἀπηχέσεως, ἣτις θά ἔχη εἰς τήν Εὐρώπην ζωηρότερον ἀντίκτυπον ἀπό τὰς ἀγριότητας ἐναντίον τῶν Ἀρμενίων.

Καί προηγουμένως: *Ὅσον κι' ἂν μοῦ φαίνεται ἀναγκαία ἡ καταπολέμησις τῶν συμμοριῶν καί ἡ ἐκτέλεσις τῶν προληπτικῶν τουρκικῶν μέτρων, ἐν τούτοις πρέπει νά ἐκφράσω ἐντόνως τὰς ἀντιρρήσεις μου ὡς πρὸς τήν τιμωρίαν τῶν Ἑλλήνων ἀδιακρίτως καθὼς καί τόν γενικόν ἐκτοπισμόν των, ἀντιρρήσεις ὑπαγορευμένας ἐκ πολιτικῶν, οἰκονομικῶν καί καθαρῶς ἀνθρωπιστικῶν λόγων.*

Ἄλλὰ ἦτο πλέον ἀργά. Τό μακελειό δέν μποροῦσε νά σταματήσει οὔτε καί γιά οἰκονομικούς λόγους πού φαίνεται νά ὑπῆρξε τό ἰσχυρό ἐπιχείρημα τῶν ξένων διπλωματῶν. Οἱ Ἕλληνες ἔφυγαν, οἱ ἀγροὶ ἐρήμωσαν, τό ἐμπόριο σταμάτησε, οἱ Τοῦρκοι ἔμειναν μεταξύ τους γιά νά ἐξακριβώσουν τρομαγμένοι ὅτι αὐτό δέν ἦταν ἀρκετό, οὔτε καί πολύ παρήγορο, τό ὅτι ἔμειναν μόνοι. Ὁ Ἕλληνισμός ὅμως ἔπρεπε νά ἐξοντωθεῖ τῇ προτροπῇ καί τῇ ἀνοχηῇ δύο εὐρωπαϊκῶν χριστιανικῶν δυνάμεων, ἀπό τίς ὁποῖες ἡ μία, ἡ ἰσχυρότερη, κρατοῦσε τήν μητροπολιτικὴ Ἑλλάδα μπλοκαρισμένη, διχασμένη, πεινασμένη. Σάν μιά ἐφιαλτικὴ ταινία ἐκτυλίσσεται μπροστά μας τό δρᾶμα τοῦ Ποντιακοῦ Ἕλληνισμοῦ μέσα ἀπό τίς ἐκθέσεις τῶν διπλωματῶν τῶν Κεντρικῶν Δυνάμεων. Στίς 9 Ἰανουαρίου 1917 τηλε-

γραφεῖ ὁ Κβιατκόβσκι: *Μέχρι σήμερον λεηλατήθηκαν καί ἐκάησαν εἰς τήν περιφέρειαν τῆς Σαμψούντος ὑπὸ τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων 16 ἑλληνικά χωριά μέ 890 σπίτια, 17 ἐκκλησίας, καί 16 σχολεῖα. Προηγουμένως ἔκαψαν καί ἐληλάτησαν τὰ ἴδια στρατεύματα 22 χωριά μέ 341 σπίτια καί 2 ἐκκλησίας. Ἐφονεύθησαν 75 ἄτομα μεταξύ τῶν ὁποίων 3 ἱερεῖς καί ἐβιάσθησαν 69 γυναῖκες. Καί οὕτω καθ' ἑξῆς. Δέν θέλουμε βέβαια νά συγκρίνουμε τώρα τίς ἑλληνικές θυσίες μέ τίς θυσίες ἄλλων χωρῶν κατὰ τόν πόλεμο καί ἰδιαίτερα κατὰ τόν τελευταῖο. Ἄλλὰ δέν μποροῦμε νά ἀντισταθοῦμε καί στήν διαπίστωση, ὅτι ὅταν καιγόταν ἓνα χωριό στήν Εὐρώπη, οἱ ἀρμόδιες ὑπηρεσίες ἀναστάτων τόν κόσμο μέ ὅλα τὰ μέσα τῆς προηγμένης προπαγάνδας, τό ἀξιοποιοῦσαν τό γεγονός ἀκόμη καί μέ μεθόδους πού ἀφαιροῦν ἀπό τήν θυσία τό βαθύτερό της νόημα καί τόν ἀνθρώπινο σεβασμό ἀπέναντί της. Ἡ θυσία τοῦ Μικρασιατικοῦ Ἕλληνισμοῦ δέν χρειάζεται βέβαια τό χειροκρότημα κανενός. Πρέπει ὅμως τουλάχιστον στήν ἱστοριογραφία τοῦ μητροπολιτικοῦ Ἕλληνισμοῦ νά πάρει τήν ἐπίσημη ἐκείνη θέση πού δέν ἔχει μέχρι σήμερα. Καί πρέπει νά συμβεῖ ὅσο τό δυνατόν γρηγορότερα καί μάλιστα χωρίς φόβο καί χωρίς πάθος.*

Θ' ἀφήσουμε τώρα τό ἐπίκεντρο τοῦ ὁμαδικοῦ θανάτου πού ὑπῆρξε ἡ Ἀμισός καί ἡ περιφέρειά της γιά νά μετατοπισθοῦμε σέ ἄλλες ἑλληνικές πολιτείες τοῦ Πόντου γεμάτες ἱστορία, πλοῦτο, αἴγλη. Τό 1916 δέν εἶχαν ἀπομείνει πολλά πράγματα ἀπ' αὐτά. Τά εἶχε διώξει ὁ φόβος. Βρισκόμαστε στήν Τραπεζοῦντα. Τούς συμπατριώτες τῶν Κομνηνῶν τούς εὐνόησε μιά διπλή τύχη. Ἄλλὰ προτιμῶ ν' ἀκούσετε τήν ὅλη ἱστορία ὅπως τήν διεβίβασε πρὸς τήν Βιέννη καί τό Βερολίνο ἓνας αὐτόπτης καί αὐτήκοος μάρτυς, καί συγχρόνως ἓνας εὐφυῆς διπλωμάτης, ὁ γενικός πρόξενος τῆς Αὐστροουγγαρίας στήν Τραπεζοῦντα Κβιατκόβσκι. Τόν Αὐγουστο τοῦ 1918, ὅταν δηλαδή σχεδόν ὅλα εἶχαν περάσει, γράφει ὁ ξένος δι-

πλωμάτης στην ἀναφορά του πού ἔχει τὸν τίτλο: «Αἱ σχέσεις Τούρκων καὶ Ἑλλήνων εἰς τὴν Τραπεζοῦντα»:

Ὅπως ἐπανελημμένως ἀνέφερα αἱ σχέσεις μεταξύ Τούρκων καὶ Ἑλλήνων εἰς τὴν Τραπεζοῦντα δὲν ἦσαν κακαὶ μέχρι τῆς καταλήψεως τῆς πόλεως ὑπὸ τῶν Ρώσων (18 Ἀπριλίου 1916). Ἡ σημαντικὴ μωαμεθανικὴ πλειοψηφία, τὸ παράδειγμα τῶν συνετῶν μητροπολιτῶν τῆς πόλεως, συνεκράτουν τοὺς Ἕλληνας τῆς Τραπεζοῦντος ἀπὸ ἀπροσεξίας, αἱ ὁποῖαι παρατηροῦντο εἰς τὴν Ἀμισόν. Βεβαίως ἐξεδηλοῦντο καὶ ἐδῶ κατὰ τὴν ἔναρξιν τοῦ πολέμου ἀνταντικαὶ ροπαί, ἀλλὰ ὄχι τόσον ἔντονοι ὅπως ἀλλοῦ. Ἡ ἐπιτυχὴς ἄμυνα τῶν Δαρδανελλίων καὶ αἱ νίκαι τῶν Κεντρικῶν Δυνάμεων ἀπὸ τῆς ἀνοίξεως τοῦ 1915 ἀπήτουν ἐξ ἄλλου τὴν μετριοπάθειαν καὶ τὴν προσοχὴν τῶν Ἑλλήνων. Οὐχὶ ὀλίγον συνετέλεσεν εἰς τὴν σύνεσιν αὐτὴν ἡ περιωπὴ καὶ ἡ εὐφυῆς στάσις τοῦ σημερινοῦ μητροπολίτου Τραπεζοῦντος Χρυσάνθου, ὁ ὁποῖος δὲν ἄφηγε νὰ χαθῆ εὐκαιρία διὰ νὰ φανῆ χρήσιμος εἰς τὸν πληθυσμὸν καὶ τὴν τουρκικὴν κυβέρνησιν. Ὅταν τὸ χειμῶνα τοῦ 1916 ἤρχισε ἡ ρωσικὴ κατοχὴ νὰ γίνεται ἀπειλητικὴ προέτρεψε τὸ ποιμνίον του νὰ ὑποστηρίξῃ τὸν τουρκικὸν πληθυσμὸν πού ἔμεινε πίσω, ἐμποδίσας μάλιστα μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς πόλεως ἐπανελημμένως παρεκτροπὰς τῶν ἀρμενικῶν τμημάτων τοῦ στρατοῦ ἐναντίον τῶν Τούρκων κατοίκων. Ὁ Ἕλλην μητροπολίτης ἔθεσε μάλιστα ὑπὸ τὴν προστασίαν του τοὺς Τούρκους πρόσφυγας, ἴδρυσε σχολεῖον μετ' ἄνω τῶν 200 Τούρκους μαθητὰς κτλ. Δι' ὅλα αὐτὰ τοῦ ἀπηύθυνε ὁ Βεχίτ πασᾶς (τόν περασμένον Ἰανουάριον) εὐχαριστήριον ἐπιστολήν εἰς τὴν ὁποίαν ἀνέφερε μετ' εὐγνωμοσύνην τὰς ὑπηρεσίας τοῦ Ἑλληνοῦ ἱεράρχου.

Ἀντιθέτως ἡ στάσις μιᾶς μερίδος τοῦ Ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ Τραπεζοῦντος προεκάλεσε ὀρισμένας ἀμφιβολίας. Παρετηρήθη λόγου χάριν μία τάσις ὑπὲρ τῶν νέων κυριάρχων, οἱ ὁποῖοι ἐδείκνυαν ὅτι θὰ ἐγκατασταθοῦν μονίμως, κατόπιν ὀρι-

σμέναι ἀτασθαλῖαι οἰκονομικῆς φύσεως, πρὸ παντός ἡ φυγὴ χιλιάδων Ἑλλήνων (εἰς τὸ βιλαέτιον 30.000, εἰς τὴν Τραπεζοῦντα 8.000) πρὸ τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων ἀπὸ τὸν φόβον τῆς ἀντεκδικήσεως, τῆς κατατάξεως εἰς τὸν στρατόν, ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τῶν ρωσικῶν ἀπειλῶν καὶ τὸν φόβον μήπως θὰ συνέβαιναν τὰ ὅσα συνέβησαν εἰς τὴν Ἀμισόν. Ὅλα αὐτὰ κατέστρεψαν τὰς προγενεστέρας ἱκανοποιητικὰς σχέσεις μεταξύ Τούρκων καὶ Ἑλλήνων καὶ ὠδήγησαν εἰς μίαν ἀμοιβαίαν ἀποστροφὴν καὶ δυσπιστίαν.

Ἡ ἀπὸ τουρκικῆς ἐσχάτως διαταχθεῖσα κατάσχεσις τῆς κινητῆς περιουσίας τῶν εἰς Ρωσίαν προσφύγων Ἑλλήνων ὡς καὶ ἡ συγχρὴ ἐγκατάστασις ἐπιστρεψάντων Τούρκων προσφύγων εἰς ἑλληνικὰς ἰδιοκτησίας ὤξυναν τὴν πικρίαν μεταξύ τῶν Ἑλλήνων, τὴν ὁποίαν προσπαθεῖ ὁ τωρινὸς θαλῆς Nedschmeddin Bey, ἓνα ἐχθρὸς πάσης πίεσεως, νὰ ἀπαμβλύνῃ δι' ἡπίων μέτρων.

Αὐτὰ λέει ἡ ἀναφορά. Ὅποιος θέλει νὰ θέσει ὑπὸ δοκιμασίαν τὴν κάθε εἵδους ἀρετὴ καὶ ἱκανότητά του, ἄς μεταφερθεῖ τουλάχιστον μετ' τὴν φαντασίαν στὴ θέσιν ἑνὸς Ἑλληνοῦ ἱεράρχου τῆς Μικρᾶς Ἀσίας τὴν πονηρὰ καὶ ἐπικίνδυνον ἐκείνην ἐποχὴ. Πόση ψυχικὴ δύναμη, πόση διπλωματικὴ καὶ πόση πραγματικὴ περιωπὴ ἔπρεπε νὰ ἔχει ἡ ἀποθνήσκουσα ἐκείνην γενεὰ τῶν κληρικῶν μας γιὰ νὰμποροῦν νὰ σώζουσιν ἀνθρώπους καὶ νὰ μένουν συγχρόνως Ἑλληνοὶ μετ' ἀκέραιαν τὴν συνείδησιν καὶ τὸ κεφάλιστόν τὸ τοῦ. Ἄς σκεφθοῦμε σιωπηλὰ τὴν θέσιν τῆς σημερινῆς κεφαλῆ τῆς Ἐκκλησίας μας καὶ τοῦ ποιμνίου τῆς στά ἴδια ἐκεῖνα μέρη.

Νὰ ἡ ἄλλη ὄψη τοῦ ἐθνικοῦ δράματος: Ἐνας ἄλλος μητροπολίτης, ἓνας ἄλλος παλμός, ἓνα ἄλλο μαρτύριον. Ἀκοῦστε τὸ ἐπίσημον ἔγγραφο τοῦ αὐστριακοῦ διπλωμάτου. Εἶναι γραμμένο στὴν Ἀμισὸν στίς 29 Ὀκτωβρίου 1917 καὶ ἀπευθύνεται πρὸς τὸν ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Αὐστροουγγαρίας κόμιστα Czernin von Chudenitz.

Ὁ μητροπολίτης Ἀμασειᾶς Γερμανός ἐκλήθη τὴν μεσημβριάν τῆς Κυριακῆς νὰ παρουσιασθῆ εἰς τὸν μοντεσαρίφην ὁ ὁποῖος καὶ τοῦ ἀνεκοίνωσε τὴν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἐντολήν νὰ μεταβῆ ἐντὸς δύο ὥρων ἐκεῖσε χωρὶς νὰ συνομιλήσῃ προηγουμένως μὲ ὁποιοδήποτε. Ὁ μητροπολίτης ἐπέστρεψε συνοδεῖα ἀστυνομικῆς φρουρᾶς εἰς τὴν ἔδραν του, ὅπου ἐπετράπη νὰ τὸν ἐπισκεφθῆ ἀργότερον μόνον ἕνας, ὁ βουλευτῆς Ἀμισοῦ Ὁσμάν μπέης. Τὴν τετάρτην ἀπογευματινὴν ὥραν ἐγκατέλειπεν ὁ μητροπολίτης μετὰ τῆς ἀδελφῆς του τὴν πόλιν συνοδευόμενος ὑπὸ ἑνὸς ἀστυνομικοῦ καὶ ἑξ̄ χωροφυλάκων. Αἱ ἄμαζαι ἔχουν ἐνοικιασθῆ μέχρι τῆς Ἀγκύρας.

Τὰ ἐν λόγῳ μέτρα προεκάλεσαν εἰς τοὺς ἑλληνικοὺς κύκλους βαθεῖαν ἀπογοήτευσιν, ἀποδιδόμενα εἰς τὰς ἀκάρπους προσπάθειάς τοῦ μητροπολίτου νὰ ἀναχαιτίσῃ τὸ ἀνταρτικόν κίνημα (...).

Τὸν μητροπολίτην Γερμανόν περιέβαλε ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις μὲ δυσπιστίαν ἐνῶ ἕνα μέρος τοῦ ποιμνίου του τὸν καθίστα ὑπεύθυνον διότι δὲν εἶχε ἐγκαίρως ἀναγνωρίσει καὶ καταπολεμήσει τὸν κίνδυνον, περιεθλὼν ἀπὸ μακροῦ εἰς μίαν δυσχερῆ θέσιν, ἐκ τῆς ὁποίας τὸν ἀπολυτρώνει τώρα ἡ ἐκτόπισις. Ὁ ἀπερχόμενος μητροπολίτης εἶχε σπουδάσει εἰς τὴν Λειψίαν, εἶχε γίνῃ ἤδη ὁ νέος ἐπίσκοπος τοῦ Πέραν, κατόπιν μητροπολίτης Καστοριάς, ἐκδιωχθεὶς ἐκ τῆς Μακεδονίας ἔνεκα τῶν ἐθνικῶν του ἀγώνων τῇ ὑποκινήσει τοῦ Ρώσου πρέσβεως. Ἀπὸ 9 ἐτῶν μητροπολίτης Ἀμασειᾶς μὲ ἔδραν τὴν Ἀμισὸν διετήρει καλὰς σχέσεις πρὸς τὸν πρῶτον μοντεσαρίφην Ἀμισοῦ Suleiman Nedschmedin, λαβῶν

μάλιστα κατὰ τὰς τελευταίας πατριαρχικὰς ἐκλογὰς σημαντικὸν ἀριθμὸν ψήφων. Ἦτο ἕνας φιλόφρων ἱεράρχης μὲ τάλαντον καὶ εὐρωπαϊκὴν μόρφωσιν πού ἐδείκνυε διὰ τὸ ποιμνιὸν του, ἀλλὰ καὶ διὰ τοὺς ἄλλους, πάντοτε μιὰ ζεστή καρδιά καὶ ἕνα γενναῖο-δωρο χέρι. Εἶχε ὁμως παραμελήσει ἀπὸ πολὺν καιρὸν τὴν ἀναγκαίαν πρόνοιαν διὰ τὴν δυσχερῆ θέσιν του, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον τοῦ στοιχίζει τώρα τὸ πολυτετές του πεδῖον δράσεως.

Τῇ συνέχεια θά τὴν γνωρίζετε. Ὁ Γερμανός φυλακίζεται στὴν Κωνσταντινούπολιν, μετὰ τὴν ὑπογραφή τῆς εἰρήνης ἔρχεται στὴν Βιέννη ὡς Ἐξαρχος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου στὴν ἀνατολικὴν Εὐρώπῃ, καὶ πεθαίνει στὴν Αὐστριακὴ πρωτεύουσα. Ἡ διακομιδὴ τῶν ὀστῶν του ἀπὸ τὴν Βιέννη στὴν Καστοριά ἐγίνε πρὶν ἀπὸ λίγο καιρὸ. Καὶ ὁ κύκλος τῶν ἐκτοπισμῶν ἔκλεισε. Ὅτι ὁ μητροπολίτης Τραπεζοῦντος καὶ ὁ Μητροπολίτης Ἀμασειᾶς ἦσαν οἱ δύο διαφορετικὲς ἐκφράσεις τῆς ἴδιας καθαρῆς συνειδήσεως, ἀπέδειξε τὸ τέλος τῆς πολιτείας τοῦ Χρυσάνθου ὡς ἀρχιεπισκόπου τῶν Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος κατὰ τὴν τελευταία Κατοχή. Αὐτὸ που ἔπαθε ὁ Ἀμασειᾶς Γερμανός στὴν Ἀμισὸ ἀπὸ τοὺς Τούρκους, τὸ ἔπαθε μὲ κάποια καθυστέρηση ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς ὁ ἀπὸ Τραπεζοῦντος Ἀθηνῶν στὴν Ἀθήνα. Ἔτσι καὶ αὐτὸς ὁ κύκλος ἔκλεισε ὅπως συνηθίζοταν νὰ κλείνει μὲ τοὺς ἱεράρχες τοῦ Ἑλληνισμοῦ, εἴτε στὴν Πόλιν, εἴτε στὴν Σμύρνη.

Τὰ ἐγγραφα τῆς Βιέννης μᾶς ἐδίδαξαν πολλὰ καὶ φαίνεται ὅτι θά μᾶς διδάξουν καὶ στὸ μέλλον ἀκόμη περισσότερα. Εὐχομαι μόνον νὰ μὴν σᾶς ἐτρόμαξα.